

CONDUITE ȘI REPREZENTĂRI ALE VÂRSTELOR ÎN MUNȚII APUSENI¹

Cristina Tîrhaș

Universitatea „Avram Iancu” din Cluj-Napoca

1. A TEORETIZA ȘI A APLICA. REPERE CANTITATIVE, NUANȚĂRI CALITATIVE

În ultimele decenii, un segment semnificativ dintre sociologii, psihologii sociali și antropologii culturali americani au lansat o adevărată „modă calitativistă”², preluând și dezvoltând ideile antipozitiviste ale europenilor din anii '60, și au pus în discuție problema reflexivității în demersurile investigaționale de teren, ca demers gnoseologic, dar și ca statut epistemic și sociocultural-politic al cercetătorului. În România, autori precum S. Chelcea și P. Iluț³ au adus – și au exemplificat cu cercetări concrete din spațiul românesc – în perimetrul literaturii bibliografice în limba română, curente calitativiste lansate în literatura de specialitate din Occident.

Experiența de viață încorporată în realitatea socială nu este pur și simplu trăită și înregistrată mecanic în memoria oamenilor, ea fiind permanent modelată atât de schimbarea socială, cât și – după cum argumentează J. Gubrium și J. Holstein⁴ – de felul în care ea este transmisă. Lumile sociale sunt puternic marcate de context (și de aici de factorii subiectivi) și de semnificațiile cultural-simbolice asociate diverselor experiențe. Această perspectivă constructivistă, însă, nu este neapărat opusă ideii de *model* sau *structură culturală*, chiar dacă acestea considerăm că trebuie analizate evolutiv pe axa timpului, deci urmărite în contextul schimbării socio-culturale.

¹ Articolul concentrează una din cercetările efectuate de autoare în Munții Apuseni, detaliată în teza de doctorat *Ciclul vieții: Sociologia și antropologia vârstelor – Cu privire specială la comunități din Munții Apuseni*, Cluj-Napoca, 2004.

² *Handbook of Qualitative Research*, N. K. Denzin, Y. S. Lincoln, (eds.), London, Sage Publications; A. Bryman, R. G. Burgess, *Analysing Qualitative Data*, London, Routledge, 1994; I. Dey, *Qualitative Data Analysis*, London, Routledge, 1993.

³ S. Chelcea, *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative*, București, Edit. Economică, 2004; P. Iluț, *Abordarea calitativă a sociumanului*, Iași, Edit. Polirom, 1997.

⁴ J. Gubrium, J. Holstein, *Constructionist Perspectives on Aging*, în: *Handbook of Theories of Aging*, V. L. Bengtson, K. W. Schaie (eds.), New York, Springer Publishing Company, 1999.

Analiza narativă este foarte „la modă” în constructivism, deși ea are de fapt o istorie mai lungă. Analiza poveștilor personale, combinată cu studierea felului în care se narează, conduc la determinarea calitativă a experienței individuale. Cercetătorii au arătat că poveștile personale și alte forme de narațiuni individuale construiesc și reconstruiesc experiențele ciclului vieții în relație cu evenimentele de pe parcursul vieții obișnuite a oamenilor. Astfel, datele empirice redată de diverși autori⁵ au evidențiat faptul că trecutul personal nu este un trecut static, pur și simplu factual, ci este trăit continuu în termeni noi, influențele intervenind și din operația de „comunicare” (a vorbi despre) a vieții proprii. De asemenea, *prezentul* și *viitorul* sunt implicate ca repere și descrieri narative în relație cu timpul ca întreg. Un rol covârșitor în relatările înregistrate de un personaj extern (cercetător) îl are *subiectivismul*, care se va intercala în mod cert în povestire. Calitatea introspecției poate depinde de tema centrală a interviului (discuției), de sublinierile și ghidările de pe parcursul jocului narativ, pentru a se evita insistența liberă excesivă a povestirii pe anumite perioade (după cum avertizează pe larg, punctând cu exemple, Ellis și Bochner⁶). Alți autori consideră că viziunea este a naratorului, care își este lui însuși și pentru el subiect al fenomenelor povestirii, cum ar fi evenimentele istorice care modelează/determină atât felul în care sunt spuse poveștile, cât și ceea ce transmit acestea⁷. Diferența în accent rezultă din nararea puternic personalizată pe de o parte și din relatările subiective detaliate ale evenimentelor istorice (de context social) pe de altă parte. Ca atare, contextul poate să difere. J. Heritage arată, astfel, că cercetătorii constructiviști care pun accent pe îndemânarea introspectivă a povestitorului pot produce contexte idiosincratice pentru viețile spuse, pe când cei care leagă povestirea de contextul social extern tind să formuleze supraîncărcat contexte istorice tipificate pentru experiențele respective.

Cercetări bazate pe metoda constructivistă contrazic, însă, întrucâtva, varianta ilustrării „omogene” a trecutului social și istoric prin compararea istoriilor de viață ale membrilor unei cohorte. Bazat pe tipul de analiză narativă în gerontologie, studiul autoarei Sharon Kauffman – care a înregistrat poveștile libere a 60 de vârstnici americani (în volumul *The Ageless Self*, 1986, des citat în literatura de sorginte constructivistă), arată că narațiunile vârstnicilor, *dacă sunt libere*, sunt departe de ceea ce se presupunea în anii '50 că ar trebui să fie o „poveste a vieții la bătrânețe”, adică un fel de istorie socială orală, de care, eventual, să se lege și traiectoria de viață a vârstnicului. Povestitorii sunt *activi* și ancorați în prezent pe baza elementelor subiective, cele mai importante elemente în autodescrieri fiind concentrate pe *dezvăluirea sinelui* și nu a vieții personale ca parte integrantă în istoria socială.

⁵ Kenyon Birren et al., apud J. Gubrium, J. Holstein, *op. cit.*

⁶ Apud J. Heritage, *Goffman, Garfinkel, and Conversational Analysis*, în: *Discourse Theory and Practice*, M. Whetterel, S. Taylor, S. Yates (eds.), London, Sage and Open University, 2001, p. 47–56.

⁷ Bertaux, apud J. Heritage, *op. cit.*, p. 58.

Pe baza acestui gen de abordare, dar și a celor clasice din antropologia culturală, am inițiat demersul nostru empiric. Deși nu am adoptat perspectiva constructivistă, am făcut apel la unele elemente ale acesteia, dintre care cel mai important este factorul interpretativ al analizei narative (găsirea *temelor* cu care operează subiecții).

a. Obiective

Studiul nostru privind stabilirea reprezentărilor, judecăților de valoare și conduitelor legate de vârste, a încercat să redea, pe baza elementelor de *memorie individuală și socială*, un tablou cât mai fidel al *parcursului individual de viață* (prin provocarea amintirilor personale ale subiecților), în paralel cu *descrierea vieții lor actuale, a vieții satului în general*, pe bază de *interviu semistrukturat*. Trebuie să recunosc faptul că au fost prea puține observațiile proprii care să fie în măsură să contrazică aceste aprecieri ale localnicilor. Singurul aport personal la aceste expuneri „din interior” este cel care ține de interpretare și comparație.

În faza I – în localitățile Valea Drăganului (CJ), 1997, respectiv Gârda de Sus (AB), 1998 – am selectat unele *obiective generale reflectate în structurarea tematică* a grilei de întrebări. Vizând, dintr-o perspectivă calitativă, *societatea tradițională* din mediul rural al Țării Moșilor, am urmărit următoarele aspecte ale diadei **tradiționalism – modernism**: a) autoritatea părinților față de copii; b) autoritatea bărbaților față de femei; c) autoritatea bătrânilor față de cei mai tineri; d) stabilitatea relațiilor comunitare, circumscrise de legi și valori mutual împărtășite de membri comunității (omogenitate valorică și atitudinală ridicată); e) relațiile de familie de tip extins-tulpinar, cu controlul soacrei asupra nurorii, și/sau cele de tip nuclear, al bărbatului cap de familie asupra celorlalți; f) vârsta la căsătorie în cazul fetelor (în perioadele mai vechi și acum, în zonele investigate); g) intruziunea valorilor moderniste pe generații și medii

Cercetarea a urmărit, deci, inițial, obținerea unei imagini a *vieții tradiționale din trecut, prin provocarea amintirilor celor mai vârstnici – urmărind apoi gradul de „pierdere” a informației despre trecut cu cât generația este mai tânără –, dar și a vieții cotidiene, cu înregistrarea elementelor de modernism*, din trei arii rurale din Munții Apuseni, și anume: Valea Drăganului (CJ), Gârda de Sus și Sohodol (AB).

Pentru a compara informațiile obținute prin aplicarea *interviurilor în rural* pe axa modernism – tradiționalism, în *Faza II* (realizată în intervalul 1999–2001 în Gârda de Sus, jud. Alba) a investigației nu ne-am mulțumit să ne raportăm doar la *categoria de vârstă*, introducând ca variabile și *gradul de izolare rezidențială în mediul rural* (centru–periferie), respectiv *școlaritatea* subiecților, aplicând, în același demers comparativ, și un număr de interviuri (aceleași) *în mediul urban* (Cluj-Napoca), ca strategie generală de control a variabilelor, chiar dacă mai mult la modul teoretico-calitativ și nu statistic propriu-zis. Deși atenția ne-a fost focalizată pe problematica reprezentărilor față de fenomenele ciclului vieții din rural, analizând și *percepția față de vârste în sine*, respectiv modul de raportare la *timpul cronologic și cel relativ*, am considerat că este necesar ca aceste date să fie comparate cu unele prelevate din mediul urban, cu rol mai mult orientativ.

Pe baza acestor noi puncte de interes în cercetare, interviurile aplicate în Faza II unui număr de 53 de *informatori din rural* și 16 *informatori din urban*, din trei categorii de vârstă (20–44; 45–64; 65+) și de școlarități și rezidențe diferite, au urmărit **povestea vieții** celor vizați, pe plan vertical (generațional), având în vedere: 1) *diferențierile în opinii pe generații* și 2) *schimbările intervenite în reprezentări, atitudini și comportamente pe axa trecut–prezent*.

b. Premise

Având în vedere accepțiunile curente din științele socioumane⁸ în legătură cu fenomenul **memoriei individuale și a celei sociale**, am pornit de la următoarele **premise teoretice generale**, utile în construirea interviului: 1) prin memorare și rememorare/redare, **trecutul devine într-o oarecare măsură prezent**, conform transmiterii de jos în sus a informațiilor, de la generațiile vechi spre cele noi; 2) discrepanțele între realitatea trecută efectivă și relatările despre ea, care apar inevitabil în procesul de memorare și redare, trebuie urmărite în **context socio-cultural**; 3) în societățile tradiționale, memoria individuală și colectivă se supune în mai mare măsură decât în cele moderne mecanismelor **standardizării**, date fiind numeroasele relații interpersonale care impun, prin negocieri succesive, o viziune cvasiuniformă asupra evenimentelor și elementelor ce compun viața colectivă; 4) orice familie are amintiri: căsătoria copiilor, nașterile, înmormântările, dar spre deosebire de „conștientizarea modernă” a noțiunii de amintire, în mediul rural acestea joacă rolul de repere fundamentale în definirea familiei și stabilirea poziției lor ierarhice în societatea tradițională; altfel spus, amintirile despre ei înșiși și despre alții au un rol **concret-pragmatic**, memorarea și apoi rememorarea în comun având funcția de a încadra viața, în lipsa unor repere ideologice cum sunt cele moderne.

Preluarea elementelor prin tradiție nu e una statică, reinterpretarea și valorizarea de către generațiile prezente a moștenirii generațiilor trecute fiind elemente de construire permanentă a tradiției. Ea nu este deci o simplă reproducere, fiind adaptată nevoilor și realităților prezente. Perpetuarea unei culturi/societăți de-a lungul timpului e asigurată de caracterul normativ al tradiției, dar aceste norme au capacitatea intrinsecă de schimbare⁹.

Premisa centrală de la care am pornit în cercetare, consolidată ulterior și pe baza anchetei pilot din Valea Drăganului (1996), Beliș (1997) și Gârda de Sus (1998), a fost că, în funcție de: vârstă, eventual sex, amplasare comunitară (centrul sau periferia comunei, la șosea sau izolat), educație (școlaritate) și ocupație, se pot constata diferențieri în gradul de tradiționalism și modernism al subiecților.

⁸ E. R. Leach, *Critique de l'anthropologie*, Paris, P.U.F., 1968; I. Radu, L. Matei, P. Iluț, *Psihologie socială*, Cluj-Napoca, Edit. EXE, 1994.

⁹ Cristina Tîrhaș, *Tradiția*, în: S. Chelcea și P. Iluț, *Enciclopedie de psihosociologie*, București, Edit. Economică, 2003.

c. Metodologia

Tema cercetării pretându-se perfect unei abordări calitative, am selectat ca optimă în demersul nostru **metoda biografică (mai specific autobiografia provocată)**. Aceasta cuprinde relatările subiecților despre ei înșiși, pe care cercetătorul le analizează și le interpretează, exploatându-le dintr-o anumită postură teoretico-metodologică (în cazul nostru, în perimetrul obiectivelor teoretice și premiselor investigației).

Aceasta are următoarele caracteristici¹⁰: • biografia relevă împletirea dintre viața personală și micromediul social și cu dimensiunile macromediului; • se pot desprinde strategiile și consecințele activismului actorului individual sau grupal asupra socialului (*agency*); • în metoda biografică interacțiunile individ-grup-societate sunt redată ca *proces temporale*, desfășurate, de obicei, pe câteva decenii (un gen de perspectivă longitudinală); • mai ales dacă sunt proiectate pe un fundal socio-istoric prins și prin date statistice, biografiile individuale se pot constitui în *cazuri tipice* pentru ciclul vieții sociale și familiale, precum și pentru *problema generațiilor*; • valoarea biografiilor sociale ca și cazuri tipice constă în înțelegerea „din interior” a unor *fenomene sociale majore*, cum sunt migrația, urbanizarea, sau cum a fost la noi colectivizarea forțată; • biografiile sunt relevante în cazul societăților simple, cu grad mare de uniformizare, în descrierea raportului personalitate (sine social)–cultură, iar în cele complexe, a proceselor de constituire a identității personale și sociale; • dintr-un punct de vedere mai specific – psihologic – biografiile individuale, convertite în studii de caz, pot fi explorate și exploatate în vederea descifrării evoluției proceselor cognitive și afective, a judecăților și comportamentului moral și psihosocial.

Pentru înregistrarea adecvată a autobiografiilor (poveștilor de viață) am utilizat tehnica **interviului semistructurat**. Deoarece am vizat *adevărurile factuale, dar mai ales narativ-culturale* (orientarea oamenilor în universul simbolic), dar și *construcțiile personale și interpersonale ale imaginilor simbolice cotidiene* privind etapele de viață ale subiecților (demers deopotrivă interacționist-simbolic și fenomenologic), convorbirile au fost astfel ghidate încât să atingă modalitățile și proprietățile structurilor și practicilor cotidiene, urmărind, în același timp, și definirile înțelesurilor și simbolurilor pe tema noastră. Am recurs și la metoda **observației exterioare**, din păcate observația din interior (participativă) fiind sporadică și de aceea neproductivă¹¹.

Interviul (**povestea vieții**) nu a fost construit perfect liber, această narațiune fiind dirijată în așa fel încât să acopere totuși o gamă mare de evenimente la care s-ar putea raporta individul atunci când își relatează și interpretează viața. Etapele vizate prin întrebările deschise au fost cele clasice: **copilăria mică, copilăria și școala,**

¹⁰ P. Iluț, *op. cit.*, p. 99.

¹¹ Nu avem însă motive să credem că ar exista o distanță foarte mare între ceea ce *se vede din exterior* (precum și ceea ce am presupus ca fiind „real”) și ceea ce se întâmplă *de fapt* în viața acestor indivizi, cu atât mai mult cu cât cercetarea a fost efectuată totuși de o persoană „nativă”.

*pubertatea și adolescența, tinerețea, dragostea și căsătoria, statutul și relațiile nași - fini*¹², *faza de adult căsătorit, statutul și responsabilitățile de părinte, statutul și rolul de bunic(ă) și socru (soacră), stadiul bătrâneții (cu elementele văzute ca specifice acestei perioade), viziunea asupra morții și/sau pregătirea pentru moarte*¹³, *raportarea informatorilor la vârsta cronologică și cea relativă* (prin întrebări neprovocative cu privire la respectivele concepte).

Analiza și interpretarea datelor s-a bazat pe clasificarea răspunsurilor – prin analiză de conținut – în funcție de variabilele formale: *categoria de vârstă; sexul; școlaritatea; ocupația; rezidența* (rural cu cele trei sate, împărțit pe *rural periferic*, adică distanță mare față de centrul comunei, izolare relativă a subiectului, respectiv *rural central*, adică aproape de centru și eventual de șosea sau *urban* cu municipiul Cluj-Napoca).

2. CULTURA RURALĂ A VÂRSTELOR (GÂRDA DE SUS, SOHODOL, VALEA DRĂGANULUI)

Viața sătenilor¹⁴ din cele două zone investigate pare, la prima vedere, banală: puținele momente de relaxare sunt cele din timpul meselor și cele de dinainte de culcare. În rest, munca este caracteristica cotidiană a vieții lor. Practic, mai mult de 10 ore pe zi (conform observației exterioare și notării calendarului general privind alocarea zilnică a timpului) sunt alocate muncii în gospodărie sau altor activități cu scop productiv. Doar copiii au, deși nu prea mult timp, dreptul la joacă și la pauze.

2.1. COPILĂRIA ȘI PUBERTATEA

Subiecții cu care am stat de vorbă consideră etapa **copilăriei mici** o perioadă a fericirii depline, a ignoranței și libertății. Sarcina îngrijirii lor o deține exclusiv mama sau frații mai mari, însă nicidecum tatăl. Acesta însă îi inițiază pe băieți în diversele treburi gospodărești, mamelor revenindu-le socializarea fetelor.

Dacă acestei vârste nu îi corespund prea multe responsabilități, ei nu îi sunt asociate însă nici prea multe privilegii și valorizări. Până la vârsta școlară, copiii nu sunt văzuți ca purtând valențe deosebite. Dealtfel, părinții au prea puțin timp la dispoziție ca să-i observe și să-i compare cu alți copii. Cei mici sunt considerați

¹² Acestei teme i s-a alocat un perimetru special în lucrarea de doctorat, ea fiind nu doar extrem de interesantă, dar condensând cumva valorile familiale și socio-comunitare, având legături puternice și cu conceptualizările subiecților privind *etapele normative de vârstă pentru un anumit moment al vieții, cum ar fi căsătoria și nașitul* (chiar dacă, cum se va vedea, aceste etape sunt stabilite în rural mai mult după criterii relative decât cronologice) și *prestigiul în comunitate*.

¹³ Interpretările privind reperele de viață, valoarea vieții în relație cu viziunea despre moarte au fost analizate în articolul *Reprezentările vârstelor și viziunea despre moarte în Apuseni*, în vol. colectiv *România socială*, în curs de apariție (Cluj-Napoca, Ed. Eikon, 2005).

¹⁴ Din interviurile de profunzime aplicate au fost introduse în articolul de față doar câteva selecțiuni, cu rol ilustrativ.

„neștiutori”, „că n-avem vreme să-i băgăm prea mult în samă de atâta lucru”, „să hie sănătoși, să mănânce și să doarmă, că altă treabă n-au”, „să crească mari să ne mai poată ajuta o fără” ș.a. – spun **vârstnicii** despre această etapă de viață. În același timp, copiii sunt percepuți de aceeași subiecți și ca cei mai vulnerabili la pericole, nu doar fizice, ci și de altă natură: „pe copii una-două îi poate deochea oarecine, de trebuie să le stingem cărbuni... așa am pățit odată cu el...” Bolile copiilor sau eventualele infirmități sunt puse și pe seama păcatelor părinților sau a „gândurilor rel” ale dușmanilor. Nu singulare au fost relatările de blesteme aruncate de diferiți vecini sau rude asupra familiei, având ca rezultat îmbolnăvirea sau moartea copiilor. Această gândire magico-religioasă, ca modalitate de explicație a evenimentelor mai neobișnuite, însoțește fără drept de apel fiecare etapă de viață și aproape pas cu pas fiecare acțiune (construirea unei case, a unui cuptor – cărora li se aplică o cruce undeva la vedere); nici un ritual (cum ar fi servirea mesei sau mersul la coasă) nu se îndeplinește fără semnul crucii (și pe cerul gurii cu limba) sau fără rugăciunile uzuale (Tatăl nostru), după cum nu rare sunt momentele în care sătenii acestor zone apelează la specialiști în magie (babe) pentru eliminarea pericolelor, a bolilor sau a vrăjilor.

Pentru cei de peste 60 de ani din mediul rural, copilăria este deci o perioadă în care grijile părinților sunt legate de sănătate și de cuminenție, mai mult decât de acele caracteristici ale educației moderne, cum ar fi dezvoltarea abilităților lingvistice și logice prin jocuri și comunicare, socializarea cu copiii de aceeași vârstă în creșe, grădinițe etc.

Copilăria în trecut (reconstituită pe baza relatărilor bătrânilor) era marcată de autoritatea părinților și educatorilor și de aportul celor mici la muncile zilnice:

„**La șase mă scula mama, ajutam părinții să rânească la vaci, porci, mă spălam apoi, mă îmbrăcam și meream la școală. Când scăpam la 12, meream cu vacile pe deal să poată mama să facă de mâncare. Seara, veneam acasă, mâncam, mă spălam pe picioare și mă culcam. Și tăt așe. Am făcut șase clase, apoi nu am mai făcut. Vara lucram mai mult. Cu munca tătă vieța.**” (P. Gh., b, 67 de ani, Valea Drăganului).

„**Eram copilă mică, da’ mă puneau părinții la treabă. Ieream mulți copii acasă și toți munceam tătă ziulica. Ne plăcea la școală că învățam să scriem și cântam. Ne jucam mai mult la vaci, pe deal, în pădure. Dădeam la găini, duceam apă, mai puneam mâna pe o suveică cân’ am mai crescut. Făceam de mâncare la frații mai mici, când era mama la fân, grijeam de ei ca o mamă. Nu am făcut decât 7 clase. Destul o fost. La șaispe ani m-am măritat și la 18 am avut deja copil.**” (A. D., f, 72 ani, Ocoale – Gârda de Sus).

„**Era frumos la școală, abia așteptai să nu meri la lucru, să te duci mai bine la școală. Nu au vrut părinții să mă lase numai șapte clase, așa era atunci, o zăs tata că ajunge prea destul și nu am mai mers. Da’ mie îmi plăcea, chiar dacă învățătorul era tare aspru cu noi, copiii. Eram respectuoși, dar dacă nu eram ne bătea rău.**” (G. I., b, 59 ani, Sohodol).

„Ne trimeteau la școală părinții, dar care aveau gospodărie grea nu ne mai trimeteau. Trebuia să stăm acasă să îi ajutăm. Era viața aspră atunci, nu ca amu. Le știam de frică la învățători și la profesori, ne băteau rău. Mai rău ca părinții, unii. Cu nuiăua, cu cureaua, ne puneau pe bobi de cucuruz sau la colțul rușinii. Popa, care era învățător pe vremea mea, dacă erai rău, rău, te prindea, te învățea tot roată și apoi îți dădea drumul de te duceai tăt iute cu capul între bănci ori în ușă. M-o izbit și pe mine o dată. Da' se făcea școală, era sever.” (S. V., b, 78 ani, Gârda de Sus).

Există diferențe însă mentalitatea celor **în vârstă** relativ la faza copilăriei (propria lor copilărie, reconstruirea copilăriei părinților lor din poveștile acestora) și mentalitatea **maturilor** (30 – 60 de ani) și **tinerilor**: numărul mai mic de copii pe care îi naște o femeie astăzi față de vremurile mai vechi, cumulată cu speranța mult mai mare de viață a copiilor, se corelează perfect cu influențele mentalitare din urban, astfel încât timpul alocat, atenția și grija față de copii par să evolueze înspre un comportament modernist, odată cu scăderea intervalului de vârstă:

„Îi dăm pe copii la școală și pe ai mei vreau din a noua să îi dau la liceu la oraș. Nu știu unde, la Câmpeni sau la Alba. Îi punem și la treabă, să se învețe cu greul. Da' mai bine să învețe bine. Să se facă ceva, nu ca noi, la vaci, la fân. Băiatul meu ăla mare are 12 ani și cară apă, merge la fân cu noi, ne ascultă, mai face și prostii, dară ca copiii. Ar vrea tot la fotbal și cu hăndrălii să stea la poartă seara. Îl punem eu cu tată-său la lecții și nu iese din casă până nu le gată” (P. I., f, 34 ani, Sohodol, secretară la școală).

„Copiii trebuie să meargă la școală și să se facă ceva în viață. Dacă nu îs buni la școală, or învăța o meserie, că din agricultură nu mai poți trăi. Le-am luat rechizite anul trecut și caiete de colorat de tot salariul. E tare scump. Nici școala nu îi așa bună, în Câmpeni ar fi mai bine, dar sunt prea mici să îi trimitem. Numai din a cincea, poate. Ne ajută pe acasă, le place să ne ajute, dacă se satură de joacă” (N. D., f, 36 de ani, vânzătoare, Gârda de Sus).

Spre deosebire de copiii din Valea Drăganului și cei din Sohodol, copiii pe care i-am întâlnit în unele cătune izolate ale Gârdei de Sus par să fie desprinși din trecut (așa cum ni-l imaginăm, pe baza reprezentărilor colective și înregistrărilor etnografice): timizi și totodată curioși, ei se pot ascunde dacă sunt întrebați, sau răspund suspicios și dihotomic. Cătunele în care am întâlnit astfel de copii (Ocoale, cu 310 gospodării, Munună, cu 92 gospodării, Ghețari cu 126 gospodării și Odrânțești – Dealul Odrânțușii cu 29 gospodării) sunt amplasate nu în centrul Gârdei, ci la kilometri buni de comună, în poienile înalte ale pădurii. Pentru a ajunge la școală, acești copii trebuie să parcurgă, vara sau iarna, uneori kilometri întregi pe jos, pe un teren abrupt și accidentat. În trecut, când erau „hiare mai multe în codru” nu odată copiii au fost fugăriți sau chiar răniți de urși, iar în anul 1999 am aflat că doi copii au venit, iarna, de la școală acasă cu degerături.

Copiii întâlniți în Gârda (zone periferice și centrale) declară că le place la școală, dar și că își ajută părinții la unele treburi gospodărești și că s-ar juca mai mult: *„Ne place la școală, învățăm să scriem și să socotim. Și desenăm. Vara eu mă joc.*

Merg cu tata cu carul la pădure. Odată am și dormit în car. Nu mă lasă mama la scaldă și tata m-o bătut când m-am dus. Mă joc în curtea școlii și pe drum. Am mașinuțe” (Cosmin, 7 ani, Pliști –Gârda de Sus); „E bună doamna învățătoare că ne dă manuale și caiete. **Știu poezii și cântece.** Avem serbare și ne dă coronițe și carte de povești, dacă învățăm. Eu am luat premiul doi... **E mai frumos în vacanță că ne și jucăm.** Și când e școală ne jucăm, vara e mai frumos... **Mă pune mama să mestec în mâncare și să dau la găini.** Eu seara aștept vaca să intre în ocol, mă știe vaca. Ziua mă joc cu păpușile, am primit de Paști una mare cu baterie... Măine merg în Cămpeni cu mama și Sorin” (Ana, 8 ani, Ocoale – Gârda de Sus);

„**Dacă învăț bine îmi ia tata bicicletă.** Acuma vara ne jucăm fotbal la școală și mergem la scaldă. Și mai stăm cu vacile, aduc apă, dau la porci. **Merg la pădure cu frate-meu cu căruța, el e mare, are 14 ani.** Nu prea citesc că nu-mi place. Știu poezii de la serbare, știu bine la matematică, numa’ la cetire nu îmi place. La istorie îs bun. Fetele învață mai bine la noi în clasă. Noi băieții nu învățăm așa bine” (Adi, 9 ani, Munună – Gârda de Sus).

Odată ce copilul crește și ajunge **copil mare** (locuitorii de la țară nu fac distincție între „copilăria mare” și „pubertate”), băieții încep să „umble prin sat, pe la unul, pe la altul și se țin de tot felul de răutăți”, „ne mai poate și el ajuta, că-i mare, numa’ că nu vrea, când îl cauți, ia-l de unde nu-i”, „îl punem la treabă, la fân, la vaci, la lemne, să ne fie de ajutor, că-i sănătos, Doamne-ți mulțam”, aprecieri care în cazul fetelor delimitează deja **segregarea comportamentală pe sexe** a viitoarelor roluri în faza de adultete: „îi cuminte, deja o învăț să dea cu suveica”, „e harnică, sărăcuța, face și ea ce poate că mâini-poimâini s-o mărita” – spune o bunică, „învață bine, da’ nici cu lucrul pe-aici pe-acasă nu-i de joacă, să știe, cân’ s-o mărita” – spune un bunic.

Dacă în familiile mai tinere și mai ales familiile de salariați, care au deja aspirații școlare și profesionale ridicate în ceea ce-i privește pe copiii lor, reprezentările despre această vârstă includ variabila „școală” ca fiind un element central în evoluția lor, în cazul familiilor cu educație scăzută (maxim 8 clase), chiar foarte tinere din cătunele izolate ale Gârdei, aceasta apare menționată foarte rar ca valoare, în comparație cu „hărnicia – vrednicia”, „cinstea”, „bunătatea”, „frica de Dumneeu”, adică valorile tradiționale. Explicația meritocratică a acestei diferențe este evidentă (practic, studiul și activitățile școlare sunt net inferioare în cătune din punct de vedere calitativ și cantitativ celor din urban sau celor din centrele comunelor Valea Drăganului, Sohodol, Gârda de Sus), iar pe lângă acest argument se poate adăuga și cel al difuziunii mai reduse a ideilor moderniste, ținând cont de marea izolare geografică și culturală a acestor locuitori. Am întâlnit afirmații destul de numeroase de genul: „dacă merg la oraș se înhăitează cu toți ticăloșii”, „aici să stea, unde a trăit tata și bunicul, că altfel praful se-alege de gospodăria noastră”, „suntem săraci, dar barem avem ce mânca și copiii or sta tot aici în sat, doar ca acasă nu-i nicăiria”, „a face opt clase dacă o ține mintea și apoi s-a mărita” etc. În cătunele Gârdei, puțini sunt școlarii care își doresc să meargă la liceu. Am

întâlnit fete de 12, 13 ani care, având deja 6 clase, așteptau cu nerăbdare să termine opt clase pentru a nu mai fi nevoite să urmeze școala. Trebuie să menționez că această atitudine nu indică „prostia”, ci mai degrabă expectații școlare scăzute în familie, datorate tradiționalismului mentalitar căruia îi sunt tributari acești săteni.

În centrele de comună, la familiile cu școlaritate ridicată (liceu sau postliceal), la cele de salariați, variabila „școală” pentru copiii lor este mai des invocată, iar timpul alocat educației acestora este semnificativ mai mult decât la ceilalți. Se constată și o relație pozitivă între vârstă și centrarea pe valoarea „educație școlară”, dar există, de asemenea, o relație directă între vârstă și școlaritate (statistic, în populația investigată, cu cât vârsta părinților cu copii este mai tânără, cu atât nivelul de școlaritate este mai ridicat). Aceiași părinți care consideră ca foarte importantă educația școlară îi lasă mai mult la joacă pe copii și îi solicită mai puțin la muncile gospodărești.

2.2. ADOLESCENȚA ȘI TINEREȚEA

La fel ca și în cazul pubertății, nici noțiunea de „adolescență” nu le este familiară sătenilor. Practic, odată cu evidența dezvoltării fiziologice, și mai puțin pe baza criteriului cronologic, ei plasează **vârsta tinereții (a fetei și a fecioriei)** mai degrabă în spațiul generațional și biologic decât în cel instituțional, adică pe baza vârstei cronologice. Această etapă este văzută diferit de către **generația bătrână** (de peste 65 de ani), față de **generațiile maturilor și tinerilor**.

Vârstnicii deplâng în general decăderea morală a tinerilor și tinerelor de azi: *„Dacă zăcea tata să fiu acasă la cină, și dacă tuna eu trebuia să fiu, că altfel mâncam o bătaie soră cu moartea. Nu ca amu, că tinerii aiștia nu știu de frică, numa tot de ticăloșii și fete se țin, că nici ele nu-s bune, mai aduc pe-acasă și câte-un năcaz din ăla că mai mare rușinea pe părinți”* (M. “Oarba”, f, 84 de ani, 1999, Pliști – Gârda de Sus), în timp ce **tinerii** apreciază libertatea și lipsa de autoritate ca fiind „normale”: *„Las' să se-nvețe fiecare cu răul, c-apoi nu l-a mai face”* (P. A., b, 20 de ani, 2001, Sohodol), *„Si bătrânii ăștia, numai să-i ascuți pe ei le place”* (D. A, f, 26 ani, 2000, Sohodol), *„c-a fi bine, că n-a fi bine, tăt eu oi trage”* (P. A., b, 28 ani, lemnar, Dealu Frumos – Gârda de Sus) etc.

Altfel spus, autoritatea patriarhală a părinților (și în special a tatălui) asupra copiilor se pare că scade în importanță în viziunea celor mai tineri, spre dezaprobarea unanimă a celor în vârstă. Ea se menține, totuși, ridicată în cătunele din Gârda, unde am aflat de la săteni că: *„și flăcău să fie, de-l prinde tată-său cu ocaua îi trage o bătaie, ș-atâta-i trabă să zică ceva la ăl mai bătrân că nu mai vede bine ziua de mâini”* (A. D. „Viespea”, f, 45 ani, 1999, Pliști – Gârda de Sus). Respectul pentru părinți rămâne, deci, o valoare centrală în zonele izolate, chiar dacă mai mult ca prescripție teoretică. Pe baza observațiilor, tinerii adolescenți, maturii și bătrânii muncesc cot la cot și iau decizii în mod egal, statutul primilor nefiind în sine mai prejos decât al celorlalți membri ai comunității. Lor li se cere

ajutorul, sunt consultați și trimiși la pădure sau la fân, participă la vânzarea produselor în târguri și sunt sever dezaprobați dacă pierd vremea în birt sau prin sat. Responsabilitatea lor este la fel de mare ca și a maturilor sau vârstnicilor în cadrul activităților gospodărești. Cei care lucrează sunt mai responsabilizați în familie decât cei care încă merg la școală (liceu, postliceal), tinerii angajați contribuind bănește la cheltuielile zilnice.

În centrele comunelor situația este asemănătoare în ceea ce privește atitudinile categoriilor de vârstă față de statutul tinerilor. Ceea ce diferă este modul mai diversificat de petrecere a timpului liber (am realizat o clasificare în ordine descrescătoare în funcție de frecvența cu care au fost menționate): mersul la scăldat, fotbalul, plimbatul (?) cu fetele, discoteca, întâlnirile de la birt și călătoriile în sate apropiate, la Câmpeni sau la Alba, la târguri și în alte locuri, unde, după cum declară ei, „se distrează”.

Vârsta tinereții este echivalată, în linii mari, de săteni cu cea de dinainte de căsătorie. Ea este văzută de către toți cei întrebați ca fiind „*frumoasă și fără griji*”, „*când omul se drăgostește, da' copii n-are, ce-i trăbă*” (M. „Oarba”, f, 84 ani, 1999, Pliști – Gârda de Sus), „*fata tânără bai n-are, numa ce-i măritată și vin necazurile până moare, apoi băta de-i beutor lacrimi și griji, numa' treabă și iar treabă*” (A. D., f, 72 ani, 1999, Ocoale – Gârda de Sus), „*până-i fecior să-i placă fetile și distracția, apoi dup-aia gata*” (P. I., b, 80 ani, Ghețari, Gârda de Sus), deși bineînțeles interdicțiile sexuale le vizează în special pe fete, mai puțin pe băieți. Această perioadă e „*ca floarea, ce-o grijești mai bine numa' boboci apăi face*” (M. G., f, 71 ani, Valea Drăganului), dar și „*e cum îi mai rău la feciori, că-s buieci de cap, se-mbată și se bat, necinstesc pă fete ș-apoi rād între ei, las' se-nsoare, doar s-or potoli*”. („Viespea”, f, 45 ani, Pliști – Gârda de Sus). Se mai păstrează și amintirea cetelor de flăcăi, însă doar în Valea Drăganului, unde tipul de habitat permitea o viață comunitară mai intensă și mai omogenă. Șezătorile de fete erau organizate mai ales iarna, când „*toate cele-și povesteau, noi când ieram fete ne jucam de-a ața-ntoarsă să vedem cine-i ursitul, no jocuri de fete, ori ascultam de la muieri mai bătrâne cum îi cu una, cu alta, de povești spăimoase, înfricoșate ne duceam la culcare, spaime de fete... că unele zăceau că merg la șezătoare la cutare, da' mergeau în vreo șură și se necinșteau acolo cu vreun flăcău, și de-afla mumă-sa apoi vedea ea, d'apoi de-afla tată-său că o omora în bătaie*”. (M. G., f, 71 ani, Valea Drăganului). În cele mai multe dintre relatări, vina este a fetei care „*nu e cuminte*”, decât a băiatului care „*încearcă și el, de mere, bine, de nu, nu*” (P. Gh., b, 67 ani, Valea Drăganului). Ca și caracteristică generală, **femeile** cu care am stat de vorbă trăiesc cu nostalgia anilor fără griji din perioada de „feticie”, în comparație cu perioada de după măritiș (inclusiv datorită relațiilor cu soacrele), pe când **bărbații**, deși își aduc aminte cu plăcere de anii și petrecerile feciorești, nu resimt o așa de mare discrepanță între stadii (probabil și pentru că rezidența preponderent patrilocală le conferea acestora un statut privilegiat: de stăpâni ai casei și de protecție dublă – a mamei și a soției, în același timp ei fiind scutiți de

multiplele treburi mărunte gospodărești și de îngrijire a copiilor, care reveneau doar femeilor), munca grea fizică și responsabilitățile de capi ai gospodăriei fiind compensate de prestigiul crescut care li se aloca, precum și de autoritatea de care dispuneau.

2.3. MATURITATEA (ADULTEȚEA)

Etapale **maturității** nu sunt amplasate cronologic în intervale de vârstă specifice la subiecții din rural. Oamenii sunt tratați ca „maturi” încă din faza de adolescență, acest tratament consolidându-se odată cu momentul căsătoriei. Femeile și bărbații căsătoriți dar tineri sunt numiți: simplu *tineri*, *în floarea vârstei*, *gospodari*, *vrednici*. După ce un cuplu are copii, el devine un cuplu matur și este tratat ca atare.

Prestigiul maxim îl dețin în comunele investigate (atât în zonele centrale cât și în cele periferice) *persoanele mature* (pot fi de 25, 30, 35, 40 ani etc. și chiar peste 55 de ani) care sunt *căsătorite*, *au copii* și sunt „*gospodari la casa lor*”. După cum reiese din analiza secundară a interviurilor, divizarea *cronologică* a etapelor de viață nu este specifică ruralului (cel puțin *acestui* rural), ea fiind substituită de cea relativă (generațională). Datorită acestui destul de puternic relativism în cea ce privește cronologizarea efectuată de localnici, am extins în această secțiune intervalul adulteții de la 30 la 65 de ani.

Intrarea în maturitate este legată de momentul căsătoriei, odată cu care *diferențierea pe sexe se acutizează*, cu o tendință mai accentuată la generațiile mai bătrâne de a diferenția net **femeia măritată de bărbatul însurat**. Astfel, ne spune o informatoare: „*eu am acuma 78 de ani*¹⁵, *da' pe vremea mea nu s-a auzit de-alea să cânte găina în casă, sau să stea muierea la masă cu bărbatul, ori să facă ea treburi fără știrea lui, Doamne ferește*” (M. „Oarba”, f, 84 ani, Pliști – Gârda de Sus), sau o alta: „*mama mea săraca, Dumnezeu s-o ierte, drepti ședea când venea tata, sau să zică că nu-i bine, asta nu s-o mai văzut. Io cân' m-am măritat, de 50 de ani acuma-i, nice că l-am știut pe bărbatu-meu, numa' într-o zi am văzut că vine-n pețit, eram fată de cinsprezece ani și tata o zâs: are zestre, el nu-i beutor, o dăm dară, și iaca mă văzui măritată... de-atuncea-ncolo, nu tata, că bărbatu mă făcu așe bătrână cum îs amu*” (N. A., f, 73 ani, Sohodol, 2001).

Schimbarea de mentalitate comportă unele nuanțe în cazul femeilor ceva mai tinere, în sensul că, deși în continuare diviziunea muncii pe sexe încorporează ocupațiile tradiționale, la luarea deciziilor au deja drepturi relativ egale ambii parteneri: astfel, respondenții din **intervalul de vârstă 45–64 de ani**, spre deosebire de cei mai mulți din intervalul de vârstă anterior (peste 65 de ani), atât bărbații cât și femeile consideră că *și femeia are dreptul de a hotărî* în probleme legate de gospodărie, deși, teoretic, ei acceptă faptul că *bărbatul e capul casei și al femeii*: „*Fără femeie s-ar duce de răpă casa, apoi nu poate numa' bărbatul să le*

¹⁵ Vârstă înregistrată în 1999.

zacă pe toate, și ea are gură și o țâr' de minte. Io, când fac ceva, o întreb pe muieră, tu ce zici și dacă nu vrea cutare sau cutare lucru, nu facem ori îs îndoit, o fi bine n-o fi bine... Nu știu ce să zic, da' nu e bine să cânte găina în casă, da' nici cocoșul nu e așa vrednic să tot cânte numa' el. Muieră mea are numa 6 clase da' e mai deșteaptă ca multe cu școală, o întreabă lumea una alta, și io o întreb tu muieră ce zici, cum facem mâine, mergem la târg, vindem ori nu, și din ăstea aspecte" (I. G., b, 59 ani, fost șofer la exploatarea minieră – actualmente pensionar-agricultor, Sohodol). „*Dacă ar fi după bărbați, numa mintea lor i-ar duce mai mult la crâșmă și la povestit. Mulți îs beutori pe aicea. De gura femeii, mai fac și ei una alta pentru gospodărie, mai se consultă cu ea. Nu că nu-s mai deștepți, dar fără muieră nu au ei direcție. Și la noi acasă nu face bărbatu-meu ce nu vreau eu, că iese rău. Și nici eu nu îi greșesc, că al meu nu judecă rău. Bine îi să se înțeleagă în toate celea despre casă, în viață, cum să zic.*" (N. V., f, 51 ani, casnică-agricultoare, Gârda de Sus).

Cei cuprinși în **intervalul de vârstă 25–44 de ani**, consideră că „*și femeia știe la fel de bine ce are de făcut într-o gospodărie*”, ba mai mult, uneori „*ea știe mai bine ca bărbatul, zică el ce-o zice, că ea tot cum vrea ea face*” (N. D., f, 36 ani, vânzătoare, Gârda de Sus) sau „*dacă-i băutor¹⁶ cine a conduce casa dacă nu femeia*” (D. A., f, 26 de ani, casnică, Sohodol). „*Știu și muierile ce să facă ca și bărbatul, nu e mai deștept omul ca femeia. Cari nu se-nsoară, proști rămân. Adecă de căruță și se prostesc, mai beau mai merg la văduve și femei măritate și nu e bine. Dacă femeile și bărbații au la fel minte, sunt egali. Și ea spune ce e bine, și el spune și tot așa fac să fie bine*”. (P. G., b, 41 ani, disponibilizat, fost navetist, actualmente agricultor). Deși încă memoria colectivă păstrează valorile autoritarismului masculin, comportamentul efectiv al familiilor tinere și mature nu îl mai reflectă decât într-o mică măsură, mai mult doar în ritualurile de căsătorie, nașit, botez etc., ele retrăgându-se discret din viața cotidiană. Bineînțeles că aceste transformări la nivelul mentalității se reflectă, circular, și în comportamentul față de copii și în concepțiile acestora.

2.4. BĂTRÂNEȚEA

Trecerea de la maturitate la bătrânețe nu are în mediul rural coordonate cronologice fixe. Generațional, atunci *când o persoană are nepoți*, se consideră că ea se apropie de vârsta a treia, dar este efectiv inclusă în această etapă atunci *când are nepoți mari*. De fapt, din interviuri reiese o relație negativă între *muncă și maturitate*, respectiv una pozitivă între *boală și bătrânețe*: „*Nu mai ești om tânăr, nici matur când te bolnăvești și nu mai ai putere*” (G. I., b, 59 ani) sau „*când ai*

¹⁶ Menționăm că problema consumului de alcool la bărbați (la femei nu este evident, deci presupunem că e relativ redus) nu este atât de sporadică cum ne-ar plăcea să credem în ruralul Munților Apuseni.

copii căsătoriți și când ai trecut de 60 de ani” (N. A., f, 73 ani, Plai, Gârda de Sus), dar și: „*bătrân ești când te pensionezi, numa’ că dacă poți lucra bine nu ești încă bătrân, numa’ cu numele. Matur poți hi tăta vieața. Bătrân, bătrân ești cân’ să ai peste 70, 75 de ani.*” (P. G., b, 41 ani, Sohodol) sau: „*Pensionarul se consideră a fi bătrân, dar unii și înainte, și după is bătrâni. Când ai copii căsătoriți, când toate celea ți se slăbesc. Nu mai auzi bine, nu mai poți lucra ca înainte, te lovesc bolile. Cam după 70 de ani, ești sigur gata bătrân. Ești matur cân’ ești gospodăru la casa ta și ai copii acasă da’ și dup-aia ești matur, ești de vază, cinstit în sat. Te întreabă lumea, ajuți lumea*” (A. D., f, 72 ani, Ocoale-Gârda de Sus).

Bătrânețea, ca stare bio-socială, este văzută **de vârstnici** ca fiind „*sărăcicioasă și suferindă*”, „*numa boală și supărare*”, „*o dată bătrân, ce-aiștepti numa moartea să vină să te izbăvească*”, dar și „*cea mai deșteaptă dintre vârste*”, „*mintea bătrânului ori e ca a copilului ori e înțeleaptă cât la zece oameni mari*”, „*că multe știe bătrânul când a trăit vreo 70 ori 80 de ani, câte n-o văzut el la vieața lui*”. Cele mai multe relatări ale celor în vârstă despre bătrânețea părinților lor sunt legate de evenimentele pe care le-au parcurs aceștia în cursul vieții. Povești despre război, despre „luarea în cătănie”, despre vitele care s-au îmbolnăvit, uneori ca rezultat al „intervenției” strigilor, despre pedepsele pe care le primeau ei, copii sau tineri, de la părinți și în special de la tată, despre căsătoria aranjată de părinți, toate se derulează pe același mare tipic: viețile trecute, bătrânii care au murit, sunt văzute ca manifestări naturale ale aceluiași fenomen – trecerea implacabilă a timpului. Statutul de bătrân apare ca cel care era odată cel mai înalt valorizat.

În susținerea celor de mai sus, mi se pare potrivit să redau o scenă spontană pe care am surprins-o și înregistrat-o în vara anului 1998, în Poiana Călineasa, punctul cel mai înalt din zonă, în care pe timpul verii se locuiește în așa-numitele „colibe” sau „sălașuri de vară”. Episodul a adus un plus nesperat de informație pentru tema bătrâneții, așa cum era ea valorizată în vechime. În coliba în care luam interviul primei mele informatoare din zonă (Ana D., 72 de ani, Ocoale) – cu care am colaborat extraordinar în toate cele trei veri petrecute în Gârda și care m-a „introdus” în lumea satului ei fără nici un fel de reticență, facilitându-mi accesul nestingherit în universul poveștilor de viață ale celorlalți subiecți¹⁷ – s-au strâns la un moment dat, din cauza furtunii care se stărnise afară, încă două femei, una foarte bătrână (de peste 70 de ani), o alta mai tânără având cam 35–40 de ani, un bărbat de peste 60 de ani și un tânăr de cca 20 de ani. Ne-am înghesuit toți șase pe

¹⁷ Câteodată mă întreb: „Oare ce m-aș fi făcut dacă nu o întâlneam pe Ana D.?; Aș fi avut parte de încrederea celorlalți fără intervenția ei suținută și constantă în toți acești ani?” Ca notiță colaterală, în 2002 am aflat că s-a îmbolnăvit grav, fiind internată la spital în Alba-Iulia. Am fost să o vizitez, dar deja se externase. În 2003, într-o scurtă călătorie spre Arieșeni, am trecut pe la ea pe acasă cu niște bomboane – îi plăceau mult dulciurile –, dar ușa casei mici cu două încăperi în care am stat atâtea seri la povești cu ea era închisă și geamurile acoperite cu hârtie galbenă. Întrebând o vecină, am aflat că era bolnavă la pat și stătea la fica ei în Alba Iulia. Nu îi știa adresa. Probabil voi regreta mereu că nu am mai văzut-o încă o dată pe deosebita și înțeleapta Ana D. din Ocoale.

scaune și pe laviță și am început să vorbim generalități, interviul meu fiind întrerupt. Am lăsat totuși reportofonul pornit, sperând că dialogul stârnit de o astfel de „adunare” spontană îmi va folosi la ceva. Subiectul inițial al discuției a fost vremea schimbătoare, apoi s-a discutat despre târgul de la Călineasa și despre slaba participare la târgul din acest an a „crișenilor”, ca apoi discuția să se focalizeze pe un eveniment care a rămas imprimat în memoria locuitorilor, el petrecându-se relativ recent (în 1993) și în urma căruia terenurile de pășunat disputate de cele două tabere aflate în conflict, aveau, și în momentul înregistrării mele, un statut incert. Era vorba de niște neînțelegeri care au avut loc între moți și crișeni (cei de peste munte, din Arieșeni, jud. Bihor) privitoare la proprietatea terenului din apropierea Călinesei, soldate cu acte violente. Iată ce ne spun „vocile” participanților la discuție:

„– A, n-a fost atunci la bătaie cine **să rumpă legea**, că dac-ar fi fostă, alta era socoteala (A. D.)

– S-or bătut ca orghii crișenii cu moții noștri, da' nu ni l-or lua că-i al nostru (pământul, n.n.), zică ei ce-or zice. Aprigă bătaie o fost... s-or bătut ca la Revoluție, o zi și-o noapte, și a doua zi iar or venit mai mulți și de-ai noștri și crișeni cu furci, topoare, ce-or avut. Și femeile s-or bătut, de una și-a rupt și brânca, tăă tăă lovită rău de tot. Un om de aici ... (femeia în vârstă).

– O fost mulți pe la dispensar atunci (A. D.)

– A lu' Dumitru din Plai, ăla de are băieți mari, unu-i în Alba șofer” (adaugă băiatul – n.n.).

– Eee, da, iacă l-or băgat la spital ce s-o mai năcăjit muiera lui Doamne, Doamne. Da' nu-ție hie frică că și de-ai lor mulți or căzut.... Numa a treia zi o venit și Miliția, da n-o mai avut ce culeje de ei. Amu au fost câțiva și la pușcărie, or plătit amendă ceva că i-o găsit ce crezi, am dat iacă toți de-aici înscris de mână (declarații, n.n.) de ce s-or rănit... dară ce-i al nostru-i al nostru, așa-i drept, nu-s crișenii șefii aicea pă munții noștri (femeia mai în vârstă).

– Nu-i amu ca mai demult, că nu ne trebuia nouă leje, no' atunci aveam **bătrâni, zicea moșu-meu, era Comitet, iară Juzii ceia, că și moșu-meu era jude, mai de vază și mai bătrân, trecut de 60 de ani să fie trebuia, ei zăceau la oameni ce să facă și ce să nu facă, apu ce zăceau bătrânii aia, aia era! Sânt Sâmbeni și de-acolo-ncolo nimică!** (bărbatul).

– Io-mi aduc de-aminte că zăcea mama mea săraca, când era ea fată mică, că dacă moșu, c-așa-i el mai al dracului cum se zice (râde), hoi doamne, ăă, dacă moșul zăcea „Așa zic io ca la Dumnezeu”, apoi putea să fulgere și să tune, că aia nu se mai schimba! **Și bătrânii aveau cuvânt! Dacă ăi bătrâni ziceau că așa facem, no așa facem și gata, nu erau comentarii, nu cârnea nimeni, ei tăieau, ei spânzureau** (A. D.)

– Așe erea mai demult. Parcă erea mai bine (bărbatul în vârstă).

– Las' că nici amu nu-i rău. Ce, n-ai ce mânca ? (femeia mai în vârstă).

– *Am, da' parcă prea multă treabă pe-o nimica toată. No' numa sănătoși să fim* (bărbatul în vârstă).

– *Da' nu să găță ploaia?* (femeia mai tânără).

– *Mai plouă, no', întorsei fânul, iar mi-l udă, lovi-o-ar amaru vreme* (A. D.).

– *Parcă vremurile is tăt mai rele, tăt mai rău ne bate oarecine* (femeia mai tânără).

– *Secetă fu destul, las' să ploaie no, mătușă* (băiatul).

– *Numa gheață să nu bată* (A.D.).

Asemenea amintiri cu privire la esența patriarhală a statutului bătrânilor de altădată, precum cele redată de sătenii de mai sus, nu există însă în zonele rurale mai joase (centrele comunelor Valea Drăganului, Gârda de Sus, Sohodol). Am încercat să provoc memoria subiecților prin apelul la cele auzite în 1998 în Poiana Călineasa despre „juzii cei bătrâni”, dar am constatat că acest gen de informații aproape că au dispărut. Astfel, se știe, destul de vag, că odată autoritatea comunității era deținută de cei bătrâni, însă amintiri transmise prin poveștile de familie despre statutul *concret* al acestor bătrâni au un caracter foarte general în memoria colectivă (probabil fiind neactivate). Mai mult decât atât, bătrânii, mai ales cei din perimetrele izolate ale cătunelor, își asumă un prestigiu scăzut, ei văzându-se ca o categorie marginalizată, care, însă, într-un fel, nu ar aștepta prea mult de la viață: „*Ce să facă ai tineri, cu grijile lor, de noi să le pese, n-am știut, s-o văd și pe asta!*” (S. V., b, 85 de ani, Pliști – Gârda de Sus), „*Suntem uitați aci de moarte, vină odată să ne ducă*” (M. G., f, 71 ani, Valea Drăganului), „*numa moartea, drăguța ce ne-a mai alina*” (A. D., f, 72 de ani, Ocoale – Gârda de Sus).

În ceea ce privește *statutul lor în general, aproape invariabil, vârstnicii au o autoreprezentare mai degrabă pesimistă despre această etapă a vieții lor, proiectându-și optimismul și mulțumirea în copii și nepoți*. Povestirile sunt înțesate de exemple concrete, din care a reieșit atitudinea subliniată mai sus. Felul în care prezintă realizările copiilor, gospodăria acestora, meseria sau locul lor de muncă, arată că se mândresc cu progeniturile în mod direct și naiv în fața străinilor: „*Am și eu o nepoțică, e în Alba la școala iasta nu știu cum îi zice, se face om de ziar, ori profesoară, știți poate dacă sunteți la facultate, o hi bună școala asta, ce a face... e anul doi. Tare cuminte, faină și învață bine și am doi nepoți mari la liceu în Câmpeni. Vin în vacanță, săracii, le place aici că e aer curat, ne mai și ajută la fân, la vaci*” (N. A., f, 73 ani, agricultoare, Sohodol).

„*Băiatul meu e aici în sat cu muierea, au copii, trei vaci, gospodărie mare no, jos acolo lângă magazin, la două case. Bine stau, îi cinstește lumea, vrednici tare... ne mai ajută, da' au lucru mult. Ne descurcăm și noi cum putem, muncă și muncă toată ziua ce să ne facă copiii, suntem bătrâni și neputincioși, muri-om și gata*” (S. V., b, 78 ani, Dobrești, Gârda de Sus).

Maturii de vârstă de mijloc au o atitudine mai ponderată privind starea vârstnicilor în viața socială, deși se întâlnesc și accente critice: „*Își văd de treabă, muncesc săracii, e bai când cad la pat, că cine are vreme de ei, mare năcaz e ala... eu pe soacra mea am îngrijit-o șapte ani până o murit, Dumnezeu s-o ierte, și mi-o mâncat viața. Mai îs și suciți unii bătrâni, că nu e bine cum ai face, cum n-ai face. Bărbatu-meu se ceartă de vreo doi ani cu tata că nu vrea să ne dea o holdă, da' el n-o lucrează. Nu vrea nici să-l taie oarecine. E bătrân și căpos. Bătrânii știu multe da nu mai au mintea limpede. Era unul aici în deal la Ocoale de le știe pe toate, istorie, cum a fost satul, cum a fost cu Avram Iancu și Horea și cum l-a prins, pe ăla de-l găseai să vă spună multe știa... era deștept tare și avea numai 4 clase, dar știa citi, avea ziare de pe vremea regelui... om deștept. O murit. Țăla nu s-a băgat la copii în familie, că băieții sunt în America (sic)*” (D. R., f, 43 ani, casnică-agricultoare, Gârda de Sus).

„*Au bătrânii multe cunoștințe, au văzut multe la viața lor. Ooo, de ar asculta copiii pe părinți bine ar mai fi în lume. Eu luam bătaie la o vorbă obraznică de la tata și după ce m-am însurat, până la vreo 24 de ani m-o mai certat. Acuma e cam slab că e bătrân, dar lucrează și el cum poate, cu fânul, mai sapă un cartof. Copiii, și ai mei tare răi sunt, nu mai ascultă cum ascultam noi, le e prea bine. Îi punem la treabă, dar nu le arde lor de lucru, vor la disco în Câmpeni, merg de aici în toată sâmbăta și vin dimineața, nu se mai scoală să meargă cu mamă-sa la biserică. Trei băieți am, ăla mare ce e mai potolit, dar la ăștia-lăși nu le-am dat destulă bătaie că nu ascultă. Or vedea ei*” (P. G., b, 41 ani, disponibilizat, agricultor, Sohodol).

Tinerii au o atitudine ambivalentă față de starea bătrâneții: pe de o parte, ei o consideră vârsta înțelepciunii, iar pe de alta o vârstă disfuncțională social, așa cum reiese din comentariile lor:

„*Au și bătrânii ideile lor, sunt dificili, vor să îi ascuți dar nu mai știu ei cum se fac banii în ziua de azi. Ce, să dau la coasă pe 20 000 de lei cu ziua, un pachet de țigări? Două pâini de-un kil? Cât scoatem pe lapte într-un an facem aici la pădure în două zile... No așa știu ei multe da' nu îi mai ascultăm că știm ce zăc*” (P. A., b, 20 ani, magazioner, Sohodol).

„*Sunt învățați să tăc lucre, că trebe, că nu. Socru-meu se scoală la 5, la 6 ne scoală și pe noi și ne tăc mână de capul lui, că stăm la el, trebe să-l ascuți. Sunt buni ei la ceva, muncesc mult, da' tăc săraci până mor. Și nimic nu e bine ce faci. Ne mai sfătuim cu ei cu bătrânii da' tăc cum vrem noi facem, numa' dacă vrem să vindem ceva nu poți fără ei, și nu ar da nimic, pământ, animale, chiar dacă nu pot lucra mare lucru, că-s bătrâni.*” (D. A., f, 26 ani, casnică, cătun, Sohodol).

„*Cine se uită la ce zăc ei, poa' să zăcă, facem tot cum știm. Vorbesc și ei să se audă, cred că îi mai ascultă oarecine. Bunică-mea merge cu bota și tăc aruncă după noi cu ea când nu aduc lemne sau apă, tăc strigă la noi de la ea din tindă, și îi*

mai ducem, de gura ei... Da, ne-o crescut de copii, că mama tot la lucru o fost și tata o murit la pădure de zece ani, da' amu-i bătrână și bolnavă cu capul" (C. A., b, 16 ani, centru-Gârda de Sus).

„Moșu-meu **știe multe**, că o fost în război și apoi ceva notarăș. Multe știe. Ne mai zice cum a fost, ce ne-or făcut ungurii, no de-ale lui. **Mai și lucră, da' mai mult dă din gură. Îl mai ascultăm, da' ne mai și ducem cu treburi**" (P. A., b, 28 de ani, Munună-Gârda de Sus).

Scăderea lentă a prestigiului celor în vârstă și creșterea gradului de singurătate (subiectivă) este evidentă, în toate cele trei zone. Dar ea nu atinge în mod egal persoanele de peste 65 de ani. Cei care stau cu copiii în aceeași gospodărie sau aproape de ei (în sat sau la oraș-care vin des acasă), cei care au încă o gospodărie solidă (pământ, animale) și pot munci (sănătoși), cei care au pensie mare și cei amplasați în zonele mai dense (centru, șosea) și deci care au relații frecvente cu vecinii sunt comparabili ca prestigiu cu maturii. Singurătatea și prestigiul autoperceput scăzut sunt însă mai accentuate pentru *vârșnicii izolați rezidențial și social* (cu copiii departe sau fără), *cu pensie mică, bolnavi, fără o gospodărie solidă*. Astăzi, acestora din urmă nu li se mai cere sfatul, așa cum se întâmpla odinioară. Chiar dacă, teoretic, „capi de familie” până la moartea lor, în realitate ei sunt marginalizați de copii și nepoți, tratați cu un respect formal sau ironic, deși ei constituie, numeric, cea mai numeroasă categorie din populația totală. Aproape fără nici un venit financiar și incapabili să mai întrețină o mare gospodărie, cei care au nenorocul de a fi abandonați de copiii plecați la oraș sau din țară, muncesc atâta cât pot, până la moarte. În aceste zone, noțiunea de „odihnă” sau „recuperare” nu li se aplică nici lor, nici celor mai tineri. Asprele reguli ale vieții și morții le definesc existența, care este cea mai grea pentru cei mai bătrâni și mai singuri dintre ei: „**astă cruce de viață pe care o ducem cât ne mai țin zilele... om trăi cât ne-o mai suferi pământul și cât a mai da Dumnezeu**” (M. „Oarba”, f, 84 de ani, agricole, Pliști – Gârda de Sus).

Redăm, în final, o parte mai extinsă dintr-un interviu de profunzime (reies, la acest informator, foarte bine delimitate bucuriile și nemulțumirile vieții personale), realizat cu un vârstnic de 80 de ani izolat (gospodăria se află la peste 14 km de centrul satului și la 2 km de un alt vecin) și singur (copiii nu locuiesc în sat): „**Ne mai ținem zilele cu oamenii, dar tot sângur te afli. Cu animalele numa'. Și am avut gospodărie bogată, da' de boală nu mai poci lucra, abia trag piciorul aista după mine ca un olog. Parcă mai demult era mai multă viață în sat, se mai ajutau, se mai alinau oamenii, nu ca amu... mai zăceau unii la alții o vorbă bună. Amu parcă mai multe-s baiurile când ești bătrân, nu te mai bucuri ca cân' ești tinăr, lumea nu te bagă în seama că ești neștiutor și sărac... Parcă tăt la Dumnezeu găsești alinare la bătrâneță, copiii sunt departe și necăjiți și ei ocupați bugăt. Și cân' mai vin se tăt grăbăsc tăt iute, de zăci că-i fugăre cineva...**

Și de nepoți mă bucur că-s sănătoși ... îs departe, nu i-am vazut de bună vreme, să tot fie ceva ani, ăă trei... Și îmi place la radio muzica populară, îi faină, și la nunți, la botezuri da' și pomenile, mai aud ce se vorbește. Că lumea mere și vine, mai știe, mai aude. Știu și io atunci ce s-o mai întâmplat, cine o mai murit, cine s-o mai luat, că de aicea la biserică cu picioru aista nu pot mere în tăta duminică¹⁸. Mă mai bucur când fată vaca or cân' iese cucuruzu. Mai aud cucu și iar îmi pare bine, că îmi zâc: iaca vine primăvara, am mai dus-o un an. Tare grele ierni avem aici. Te năpădește zăpada pe prispă" (P. I., 80 de ani, b, agricultor, Ghețari, Gârda de Sus).

3. CONCLUZII

Neavând exercițiul generalizării și abstractizării, sătenii Apusenilor formulează esența existenței personale după reperele importante ale parcursului de viață: nașterea, căsătoria, a avea copii și a muri. Povestea vieții de zi cu zi este dominată de teme cum ar fi: munca, vremea, sănătatea, evenimentele din viața copiilor și a cunoscuților, costurile și veniturile. O constatare generală rezultată din urmărirea poveștilor de viață ale sătenilor este că *viața* oamenilor din rural se fundamentează pe *tensiunea dintre interesele personale* (individuale sau gospodărești) și *presiunea plasei de relații, directe sau mediate, cu ceilalți*. Povestirile abundă în exemple concrete, detalii privind evenimentele, cazurile din sat, formele de schimb cu aceștia, vorbele auzite (bârfe), traiectoriile de viață ale altora. Un vizitator străin grăbit ar putea crede, trecând prin aceste localități, și luându-se după primele impresii, că oamenii nu vor să comunice, că au atâta treabă încât nu au timp de vorbe. De fapt, izolarea și scepticismul interpersonal sunt doar aparente. Stând de vorbă cu sătenii, îți dai seama că este o iluzie faptul că ei doar muncesc și nu se informează decât atunci când e rațional pentru scopul lor să o facă. Aceasta nu e o descoperire, viața și lumea satului fiind exemplificată în numeroase lucrări etnografice și studii mai recente¹⁹. Vrem să spunem de fapt că există o discrepanță între felul în care sătenii tratează în primele faze un „străin”, și felul direct/deschis în care văd și tratează ei de fapt partea simbolică și concretă a lumii proprii. Cu alte cuvinte, satul este o lume marcată de caracteristicile tipului de comunicare naivă. În oraș, gradul de angajare instituțională, mobilitatea rezidențială și dimensiunile plasei de persoane din urban nu permit o astfel de abordare a lumii sociale. Individualismul familial și relațional specific orașului este aplicat activ în activitățile cotidiene. Indivizii din urban cunosc micul lor „sat” (grupul social de relații, cunoștințe etc.), dar niciodată marele lor oraș.

¹⁸ Cca 14 km de mers pe jos dus-întors din cătun până la biserică în centru – n.n.

¹⁹ În acest sens, amintim o interesantă abordare constructivist-interacționistă, care descrie relațiile vicinale și comunitare în Apuseni – S. G. Totelecan, *Vecinătatea în Munții Apuseni*, Cluj-Napoca, Edit. Napoca Star & Argonaut, 2003.

Analizând interviurile aplicate subiecților – de *ambele sexe*, din *arii rezidențiale centrale în rural* sau *periferice* față de centrul comunei și de șosea, din *toate categoriile de vârstă adultă (tineri, maturi, vârstnici)*, de *școlarități diferite* –, am constatat următoarele: **mentalitatea veche** – îi spunem „tradițională” (valori rurale „hărnicie, cuminție” pentru copii, *reticența față de schimbare* și *activitățile asociative de tip privat*, *conservarea într-o oarecare măsură a principiilor patriarhale în raporturile dintre sexe*, *atitudine diferențiată față de categoriile de vârstă*, *o evaluare pozitivă a autorității generaționale de sus în jos*, *grad mai ridicat de comunicativitate* și, cel puțin aparent, *o încredere interpersonală mai mică decât la „moderniști”*) – **s-a conservat mai bine în zonele muntoase izolate**, și este prezentă majoritar în reprezentările (opiniile) **celor cu o școlaritate scăzută** (dintre aceștia cei mai numeroși fiind **bătrânii**), **în comparație** cu cei din **zonele centrale (la șosea, apropiate de centru etc.)**, în care difuziunea urbană s-a făcut simțită cu una sau două generații mai devreme, sau la cei care au o **școlaritate medie sau ridicată** sau cei care au avut o **slujbă în afara localității** (navetiști) și la **maturi și tineri** (cu deosebire la cei cu peste 10 clase) – variabilele nefiind exclusive, ci în multe cazuri suprapuse. **La această categorie, pe care o numim „spre modernitate”, se înregistrează o ambiguitate/polivalență în ceea ce privește structurile mentale anterioare și o evidentă înclinație opinională spre valorile moderne.** Atitudinile și comportamentele moderniste sunt: valoarea „școală” pentru copii, *acordul cu schimbarea* și *micile activități de tip privat*, *dezavuarea mai mult sau mai puțin formală a inegalității între sexe*, *atitudinea egală față de valoarea „respect față de fiecare categorie de vârstă în parte”*, *o reducere a autorității generaționale de sus în jos*, *grad mai ridicat de comunicativitate* și *o încredere interpersonală mai mare decât la „tradiționaliști”*.

Cele mai semnificative diferențe au reieșit între zonele centrale ale comunelor și cele periferice²⁰ (izolate geografic – cătune, case împrăștiate). Cu deosebire **locuitorii cătunelor izolate** din Gârda de Sus și Sohodol, amplasate pe o arie foarte largă, **au atitudini mai conservatoare și mai omogene – cumva independente și de categoriile de vârstă** ale subiecților – în sensul unui tradiționalism accentuat, manifestat de la acțiunile rutiniere, cotidiene, până la aspectele mentale subtile și nuanțate, cum ar fi reprezentările vârstelor și „filosofia de viață”. Criteriul rezidenței este asociat puternic, la rândul lui, cu alți predictorii ai gradului de modernitate, în sensul că cei mai izolați au de regulă și un indice scăzut de școlaritate.

Coroborând cele de mai sus în căutarea unui model pe axa tradițional–modern, putem afirma că **nu doar vârsta în sine determină o evoluție tranzitorie de la tradițional (vechi) la modern (nou)**, ci și alte variabile, cum ar fi: *poziția*

²⁰ Diferențierile posibile fiind teoretizate și dezvoltate empiric la noi (prin construirea de modele de analiză sociologică) de D. Sandu, la nivel de macro-, micro-regiuni și densitate comunitară din România. Vezi: D. Sandu, *Spațiul social al tranziției*, Iași, Edit. Polirom, 1999.

gospodăriei în plasa de relații comunitare (dense sau izolate), gradul de educație (scăzută, medie sau ridicată), accesul la relații interpersonale mai diverse (angajat/neangajat), viața personală (cu/fără copii sau fără copii în sat pentru vârstnici, boala, starea materială), și într-o oarecare măsură, genul (deși diferențierile atitudinale dintre femei/bărbați au fost destul de sporadice, așa încât nu le considerăm reprezentative, decât pentru categoria vârstnicilor, și acolo nu atât în conduite, cât la nivelul declarațiilor).

Vârstele vieții sunt, tradițional, integrate în **universul social** al satului. *Intruziunea ocupațiilor de tip urban (inclusiv naveta) au modificat modelul vârstelor, care înainte era relativ standardizat. La rândul lor, vârstele, deși își păstrează la nivel declarativ și conceptual vechile repere generaționale, își modifică funcționalitatea în paralel cu adaptarea la noile realități și nevoi: creșterea speranței de viață față de perioadele mai vechi, scăderea natalității, pensionari în rural cu copii în urban, pensionari de la oraș veniți sezonier (vara) sau definitiv în localitate, activi angajați dar și agricultori rezidenți în sat, deci membri ai lumii satului, elevi și studenți care vin și pleacă, accesul la posturile de televiziune, telefon, ziare, telefoane mobile etc. Toate aceste elemente ale modernității transformă insidios funcțiile sociale și sensurile simbolice încorporate în vârstele umane.*